

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Леся Смуток

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Частина I

Раннє середньовіччя

(V ст. – перша половина XI ст.)

Методичні матеріали до семінарських занять

Дрогобич
2023

УДК 94(100)''653''(072)

С 52

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 7 від 18 травня 2023 р.)

Рецензенти:

Батюк Т.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Стецик Ю.О., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск:

Стецик Ю.О., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Смуток Л.

С 52 Історія середніх віків : методичні матеріали до семінарських занять. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2023. Ч. I : Раннє середньовіччя (V ст. – перша половина XI ст.). 30 с.

Навчально-методичний посібник укладений відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Історія середніх віків» для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта Педагогіка», затвердженої науково-методичною радою ДДПУ імені Івана Франка. Видання містить тематику семінарських занять, методичні рекомендації для опрацювання питань, що виносяться на семінарські заняття, оптимально підібрані списки джерел та літератури для підготовки до семінарських занять.

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Вступ до медієвістики	7
Тема 2. Господарство і суспільний лад стародавніх германців за даними Цезаря і Тацита (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.)	10
Тема 3. «Салічна правда» як джерело до вивчення господарства і суспільних відносин у франків	13
Тема 4. Франкська держава доби перших Меровінгів за даними «Історії франків» Григорія Турського	17
Тема 5. Криза римської церкви і передумови її реформування (X–XI ст.). Ключнійський Рух	20
Тема 6. Візантія у VI–VII ст.	24
Тема 7. Індія у ранньому Середньовіччі	27

ВСТУП

Завдання семінарських занять полягає у засвоєнні студентами важливих питань історії Середньовіччя та у набутті навичок самостійного аналізу історичних джерел. Це має сприяти розширенню і поглибленню наукового світогляду майбутнього історика, вмінню аналізувати історичні події та явища і долученню до світової культури.

Вивчення курсу «Історія середніх віків» сприяє формуванню у студентів таких загальнокультурних та професійних компетенцій:

- Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку й ведення здорового способу життя.
- Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність до пошуку, оброблення й аналізу інформації з різних джерел.
- Знання та розуміння предметної області, розуміння професійної діяльності.
- Здатність використовувати у професійній діяльності основні положення, методи, принципи фундаментальних і прикладних наук.
- Усвідомлення зв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності, здатність розуміти основні особливості, тенденції, закономірності вітчизняної та світової історії.
- Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

- Здатність формулювати оцінки та версії історичних подій відповідно до загальнолюдських цінностей певного часу та певної групи людей.
- Здатність до аналізу і критичної оцінки наукової літератури та джерел з історії і правознавства. Інтерпретація та використання отриманої інформації в професійній діяльності.
- Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.
- Здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати й обговорювати результати наукових досліджень.

У результаті вивчення курсу «Історія середніх віків» студент повинен отримати такі *знання та навички*:

- Теоретичні основи «Історії середніх віків» як наукової дисципліни;
- Основи процесу зародження феодальних відносин та утворення ранньофеодальних держав у Європі;
- Процес утвердження християнства у Європі, його значення;
- Формування та еволюцію європейського середньовічного суспільства;
- Місце та роль Міста у європейському Середньовіччі;
- Хрестові походи, їхній перебіг та значення для середньовічної Європи;
- Особливості розвитку європейських держав у XII–XV ст.;
- Основні етапи історії Візантії (VII–XV ст.);
- Державотворчі процеси, що відбувалися на Близькому Сході;
- Особливості державотворчих та феодалізаційних процесів у середньовічній Азії.

вміти:

- Аналізувати та систематизувати інформацію з різних історичних джерел, на основі цієї інформації виявляти тенденції, висувати гіпотези та ідеї, зіставляти різні версії історичних подій та робити відповідні висновки;

- Критично переосмислювати накопичену історичну інформацію, виробляти власну думку щодо того чи того історичного явища;
- Характеризувати основні етапи феодалізації у епоху Середньовіччя;
- Реконструювати картину світу середньовічної людини та її трансформацію;
- Трактувати роль середньовічного міста як культурного й економічного центру;
- Описувати історичні події, пам'ятки культури, коментувати окремі явища в історії Середньовіччя;
- Працювати з історичними картами періоду Середньовіччя;
- Самостійно формулювати дослідницьку проблему.

До питань, що розглядаються на семінарських заняттях, додано відповідні списки джерел та літератури.

Загалом методичні матеріали відповідають програмі курсу «Історія середніх віків» для підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка», затвердженій науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 26 січня 2021 р.).

Тема 1. Вступ до медієвістики

1. Походження терміна «Середні віки». Періодизація європейського Середньовіччя.
2. Поняття феодалізму в історичній науці та проблема його періодизації.
3. Джерела з історії середніх віків у країнах Зх. Європи (V–XV ст.).

Рекомендована література

1. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків : у 2-х т. : курс лекцій. Чернівці : ТОВ «Наші книги», 2010. Т. 1 : Раннє середньовіччя. 496 с., іл., карти.
2. Блок М. Феодальне суспільство. Київ, 2002.
3. Гофф Ж. Середньовічна уява : есеї / пер. Ярема Кравець. Львів : Літопис, 2007. С. 52–66, 105–118, 176–225, 231–242, 290–302.
4. Джеджора О. Історія Європейської цивілізації. Львів : Априорі, 1999. Ч. 1 : До кінця XVIII ст. 321 с.
5. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 1999. Розд. 2.
6. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / ред. колегія В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слісаренко та ін. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.
7. Крижановська О., Крижановський О. Історія середніх віків : Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 274 с.
8. Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів : Літопис, 2007. С. 523–525.
9. Рубель В. Історія середньовічного Сходу. Київ, 1997. 356 с.
10. Чорновол І. Середні Віки у світлі Тернерової тези про фронтир. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2009. Вип. 13. С. 203–216.

11. *Medium aevum*. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / за ред. В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 12–21, 46–47, 65–66, 69–73, 221.

Методичні рекомендації

Середні віки загалом охоплюють величезний період – тисячоліття – наповнене подіями, які так чи інакше вплинули на подальший розвиток людства. Відповідаючи на перше питання, студент повинен викласти таку інформацію: коли і ким були зроблені перші спроби вичленувати цей історичний період в окрему епоху? Так, поняття «середньовіччя» увів до обігу італійський історик епохи Відродження Флавіо Біондо. Однак він вжив поряд з ним означення «похмуре». Поясніть, якими аргументами керувався вчений при цьому. Чи погоджуєтеся ви з його думкою? Обґрунтуйте свою відповідь. Детально зупиніться на тому, як гуманісти оцінювали Середньовіччя, порівнюючи його з Античністю. Підсумуйте, що саме прагнення мислителів епохи Відродження виділити період, який стояв між їхньою дійсністю і античними часами, призвело до виникнення поняття «середні віки» або «середньовіччя».

Розкажіть про проблеми, які виникали зі встановленням періодизації Середньовіччя. Зауважте, що досі не існує періодизації, яка задовольнила би всіх істориків-медієвістів. Назвіть кілька варіантів періодизацій, які вам відомі, поясніть, чому вони, на вашу думку, хибні. Окремо зупиніться на їхніх авторах, вкажіть, якими аргументами вони керувалися, відстоюючи той чи той варіант. Вкажіть на періодизацію, яку дослідники умовно використовують як найоптимальнішу. Назвіть основні ознаки, що характерні для періодів раннього Середньовіччя, високого Середньовіччя, пізнього Середньовіччя.

У процесі підготовки другого запитання семінарського заняття передовсім треба з'ясувати, коли з'явився цей термін – «феодалізм» і дати його визначення. Однак потрібно наголосити, що досі існують розбіжності між вченими стосовно його бачення. Прослідкуйте, як змінювалися підходи до визначення феодалізму, починаючи з XVIII ст. і до нашого часу. Аналізуючи різні теорії, вкажіть на їхні

слабкі на сильні сторони. Назвіть первинні та вторинні ознаки феодалізму.

Окремо варто зупинитися на формах земельної власності, що побутували в період феодалізму, зафіксувати зміни, у цій царині. Поясніть, що таке феодальна рента, у яких формах вона існувала.

Проаналізуйте концепції, що мали на меті з'ясувати суть феодалізму, назвіть їхніх авторів.

Підготовку до третього запитання розпочинайте з класифікації джерел до історії Середньовіччя. Це допоможе вам чітко структурувати матеріал, який потрібно використати для підготовки доповіді. Відтак побіжно охарактеризуйте всі позиції вашої класифікації, окремо і детально зупинившись на письмових джерелах до історії середніх віків. Письмові середньовічні джерела мають свою класифікацію: наведіть її. Назвіть особливості джерельної бази різних регіонів Європи.

У рамках третього запитання потрібно проаналізувати джерельну базу до історії середніх віків. Спочатку зупиніться на найвизначніших письмових пам'ятках періоду раннього Середньовіччя (так званих «варварських правдах»), охарактеризуйте їх, вкажіть, що спільного і відмінного мали «правди», укладені у різних регіонах Європи. Згадайте про капітулярії та поліптики, розкажіть, яку інформацію ми можемо почерпнути в них.

Далі потрібно охарактеризувати наступну групу джерел – так звані «історії», що є описами подій, очевидцями або навіть безпосередніми учасниками яких були автори. Назвіть найвизначніші з пам'яток цього роду. Проаналізуйте їхню цінність як історичного джерела. Не забудьте також про джерела біографічного характеру, агіографічні твори, хроніки, аннали, церковні проповіді, джерела публіцистичного характеру (трактати і послання). Важливим джерелом є також твори письменників, що жили у різні періоди Середньовіччя. Наведіть приклади найвидатніших епічних творів, розкажіть, якою інформацією вони можуть збагатити дослідника, окремо зупиніться на особливостях роботи з такими творами як з історичним джерелом.

Тема 2. Господарство і суспільний лад стародавніх германців за даними Цезаря і Тацита (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.)

1. Походження германських племен. Ареал їх розселення на теренах Європи.

2. Характеристика джерел до історії стародавніх германців.

3. Побут та господарська діяльність стародавніх германців за даними «Записок про галльську війну» Гая Юлія Цезаря та творів Публія Корнелія Тацита.

4. Суспільно-політичний устрій та релігія стародавніх германців за даними «Записок про галльську війну» Гая Юлія Цезаря та творів Публія Корнелія Тацита.

Рекомендована література

Джерела

1. Гай Пліній Старший. Природнича історія : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці, 2016. С. 28–30.

2. Гай Юлій Цезар. Записки про Галльську війну : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці, 2016. С. 10–12.

3. Історія західноєвропейського Середньовіччя : хрестоматія / упорядник М.О. Рудь. Київ : Піраміда, 2005. Розд. 1. С. 5–36.

4. Публій Корнелій Тацит. Германія : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В. Чернівці, 2016. С. 13–25.

5. Страбон. Географія : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці, 2016. С. 27–28.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків : у 2-х т. : курс лекцій. Чернівці : Наші книги, 2010. Т. 1 : Раннє середньовіччя.

2. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть : курс лекцій / Магдалена Мончинська ; пер. з польської І. Тризни, М. Левади. Київ : Софія-А, 2009. 400 с.

3. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Львів : Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1 : До кінця XVIII століття. 447 с.

4. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018. 704 с.

5. Сюсько К.М. Вихід германців на політичну арену Європи. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 34 : Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. С. 112–131.

6. Стародавні германці : книга для читання з історії середніх віків / укладач Н.І. Запорожець. Київ : Наукова думка, 1991. 119 с.

7. Холонюк Т. Історичний розвиток германських племен в I–II ст. н.е. та їх взаємини. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород, 2001. Вип. 13 : Давня історія України і суміжних регіонів. С. 176–183.

8. *Medium aevum*. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 35–45.

9. Cantor N.F. *The Medieval World 300 to 1300*. New York : MacMillen Co., 1963.

10. Southern R. *The Making of the Middle Ages*. Yale University Press, 1953.

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття, присвяченого стародавнім германцям, розпочніть з етногенезу германських племен. Зупиніться на самому терміні «германці»: і коли він з'явився і щодо кого застосовувався. Які відомості про походження та ареали мешкання германських племен дійшли до нашого часу? Проаналізуйте їх. Назвіть найбільш потужні германські племена або племінні об'єднання, що оселилися в районі річок Одера та Ельби, тобто західногерманські племена; східногерманські племена, що

проживали на схід від річки Одер; північногерманські племена, що мешкали у Скандинавії.

У другому питанні студенти повинні охарактеризувати джерельну базу до вивчення стародавніх германців. Основними джерелами до теми є, безумовно, «Записки про галльську війну» Гая Юлія Цезаря та «Германія» Публія Корнелія Тацита. З'ясуйте, що стало основою для написання цих праць, звідки автори черпали інформацію, чи несуть твори відбиток особистості автора, тобто чи притаманний їм певний суб'єктивізм і як він позначився на достовірності того чи того джерела. Назвіть особливості кожного з цих двох ключових джерел до історії стародавніх германців.

Окрім характеристики основних джерел, важливо згадати і коротко охарактеризувати всі інші джерела, що надають нам ту чи іншу інформацію щодо стародавніх германців – а це і «Географія» Страбона, і «Природнича історія» та «Історія германських воєн» Гая Плінія Старшого, і «Діяння» Амміана Марцелліна.

Третє питання має на меті проаналізувати побут та господарське життя стародавніх германців, опираючись на дані джерел. Обов'язково покликайтеся у своїх твердженнях на джерело, цитуючи відповідні витримки з тексту. У рамках своєї доповіді не оминіть увагою природні умови ареалу мешкання германців та їхній вплив на господарську діяльність, побут та загалом ментальність. Зробіть порівняльний аналіз, який продемонструє зміни, що відбулися у побуті та господарській діяльності, майнових відносинах германців часів Цезаря та часів Тацита. Це зручно зробити у вигляді презентації.

Аналогічний підхід можна застосувати і до підготовки четвертого питання: підготувати презентацію, де буде наочно показано, які зміни відбулися у суспільстві стародавніх германців від часів Цезаря і до часів Тацита у таких сферах, як: суспільний устрій; управління; общинні відносини; соціальна та майнова диференціація; соціальний статус члена давньогерманського суспільства тощо. Обов'язково треба проаналізувати звичаї та вірування, що побутували у давньогерманському суспільстві.

Тема 3. «Салічна правда» як джерело до вивчення господарства і суспільних відносин у франків

1. «Салічна правда»: характеристика історичного джерела.
2. Основні види господарської діяльності франків (кінець V – початок VII ст.).
3. Форми землеволодіння і землекористування у франків.
4. Соціальна структура та суспільний устрій франкського суспільства.

Рекомендована література

Джерела

1. Історія західноєвропейського середньовіччя : хрестоматія / упор. М.О. Рудь. Київ : Либідь, 2005. С. 37–84.
2. Історія західноєвропейського Середньовіччя : хрестоматія : навч. посіб. / упорядник М.О. Рудь. Київ : Наукова думка, 2005. Розд. 2–3. С. 37–164.
3. З едикту Хільперіка : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці, 2016. С. 47.
4. Салічна правда : практикум з історії середніх віків / Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Чернівці, 2016. С. 35–47.
5. Салічна правда / Шевченко О.О. *Історія держави і права зарубіжних країн* : хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. Київ : Б. в., 1998. С. 42–49.

Література

1. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків : у 2-х т. : курс лекцій / В. Балух, В. Коцур. Чернівці : ТОВ «Наші книги», 2010. Т. 1 : Раннє середньовіччя.
2. Глиняний В. Салічна правда – пам'ятка ранньофеодального права франків. *Історія держави і права зарубіжних країн*. Київ : Наукова думка, 2005. С. 270–299.
3. Крижановський О. Держава франків. *Історія України*. 2004. № 46. С. 10–13 ; № 47. С. 20–24.

4. Крижановська О., Крижановський О. Історія середніх віків : Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя : курс лекцій. Київ : Либідь, 2006. С. 39–63, 143–167.

5. Мацюк М.С. Порівняльний аналіз відповідальності за вбивство, травми та погрози у Руській та Салічній правдах. *Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку* : матеріали Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/471>

6. Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 65–76.

7. Стеценко Н. VII титул Салічної правди та його історичне значення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XIII Всеукр. наук. конф. (25 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 114–116.

8. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. наук. фах. вид. 2017. № 4. С. 34–39. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf

9. Шкурська І.С. Особливості судового процесу за Салічною правдою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 62–64. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/13.pdf

Методичні рекомендації

Почніть з твердження, що саме Салічна правда це цінне джерело, яке відобразило різноманітні аспекти життя салічних франків, і є збірником, що містить записи звичаєвого права, яким послуговувалися салічні франки. Зупиніться на характеристиці пам'ятки як джерела, надавши відповіді на наступні запитання: коли вона була створена (які думки дослідників існують з цього приводу); зберігся чи ні первісний текст Салічної правди; якою була мова пам'ятки і т.п. Намагайтеся навести думки різних дослідників щодо цих питань. Охарактеризуйте структуру тексту

Салічної правди, чи можна її назвати чіткою, логічною і послідовною? Чи послуговувалися творці Салічної правди якоюсь певною, чітко визначеною термінологією при укладанні пам'ятки? Чи помітний римський вплив у тексті документа?

Друге питання можна дослідити за допомогою даних Салічної правди господарську діяльність франків. Наголосіть, що Салічна правда містить достатню кількість інформації, що стосується цього питання. З'ясуйте, які нові сільськогосподарські галузі з'явилися у франків у період укладання Салічної правди. Визначте, як змінилася агрокультура франків у порівнянні з попереднім періодом їхньої історії. Чи розвивалися та удосконалювалися у них знаряддя праці? Охарактеризуйте окремо землеробство, скотарство, виноградарство, садівництво у франків. Не оминіть увагою промисли, які існували у франків. Усі свої твердження намагайтеся підкріплювати відповідними титулами документа.

Питання землеволодіння та землекористування є надзвичайно важливим у розрізі вивчення життя франкської общини. З'ясуйте, як еволюціонували основні форми землеволодіння та землекористування у франків. Наголосіть, що дослідники досі не прийшли до одностайної думки щодо форми власності на землю у франкській общині. Так, існують думки, що ця власність була колективною у марці, тобто франкській общині. І саме община визначала той порядок, за яким її члени користувалися спільною землею. Однак не всі дослідники погоджуються з таким твердженням. Існують думки і про існування у франків приватної власності на землю.

Окремо варто зупинитися на формуванні алоду як форми землевласності. Ще раз згадайте етапи еволюції земельної власності, що передували оформленню алоду. Якими були наслідки виникнення алоду? Які права щодо алоду мали його власники? Обов'язково підтвердіть свої висновки відповідними цитатами із Салічної правди.

Готуючи четверте питання, насамперед назвіть і охарактеризуйте основні соціальні групи, що сформувалися на той час у франкському суспільстві. Якими були причини диференціації, яка,

безумовно, відбувалася у франкській общині? Спробуйте проаналізувати статус представників різних прошарків у франків та галоримлян, виходячи з розмірів вергельдів. З'ясуйте, як змінилася роль родинних зв'язків у франків.

Яким був суспільний лад у салічних франків? Якого статусу на той період набула королівська влада? Які повноваження мали народні судові збори? Яким було місце і статус графа у франкському суспільстві? Спробуйте підібрати у джерелі титули, які проливали б світло на політичний устрій держави франків часів правління династії Меровінгів. Підсумовуючи, наголосіть на тому, що Салічна правда відіграла ключову роль у формуванні соціально-політичної системи франкської держави.

Тема 4. Франкська держава доби перших Меровінгів за даними «Історії франків» Григорія Турського

1. Характеристика джерела.
2. Утворення та розвиток Франкської держави на чолі з Хлодвігом.
3. Територіальне розширення Франкської держави за наступників Хлодвіга та її поділ.
4. Система державного управління за часів Меровінгів та її взаємини з Церквою.

Рекомендована література

Джерела

1. Історія західноєвропейського середньовіччя : хрестоматія / упорядник М.О. Рудь. Київ : Наукова думка, 2005. С. 86–164.
2. Балух В., Балух О., Коцур В. Практикум з історії Середніх віків. Чернівці : Наші книги, 2011.

Література

1. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків : у 2-х т. : курс лекцій. Чернівці : ТОВ «Наші книги», 2010. Т. 1 : Раннє середньовіччя. 496 с., іл., карти.
2. Блок М. Феодальне суспільство : пер. з фр. Київ : Вид. Всесвіт, 2001. С. 12–90.
3. Зайбт Ф. Блиск і вбогість середньовіччя. Історія з початком і кінцем. Львів : УКУ, 2009.
4. Крижановський О. Держава франків. *Історія України*. 2004. № 46. С. 10–13 ; № 47. С. 20–24.
5. Крижановська О., Крижановський О. Історія середніх віків : Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя : курс лекцій / Київ : Либідь, 2006. С. 39–63, 143–167.
6. *Medium aevum*. Середні віки : підручник для спеціальностей вузів / за ред. Л.В. Войновича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 46–78.

Методичні рекомендації

У першому питанні студенти надають характеристику «Історії франків» Григорія Турського як історичного джерела, наголошуючи на тому, що ця праця є основним джерелом до історії держави франків періоду правління династії Меровінгів. Передовсім висвітліть особу автора джерела – єпископа Григорія Турського. Яке місце він займав у франкському суспільстві? Чи його становище сприяло написанню єпископом Григорієм «Історії франків»? Яким чином?

Далі переходимо до назви джерела. Як назвав свою працю сам автор? Під якими ще назвами вона фігурувала? Наголосіть, що назву «Історія франків» за цим історичним джерелом закріпив не автор, а видавнича традиція, і сталося це у XVI ст.

Далі у рамках цього питання треба пояснити структуру джерела. Не оминіть увагою і вступну частину до «Історії франків», адже саме у вступі автор пояснює, що саме підштовхнуло його до рішення написати дійсно титанічну працю.

Із скількох частин складається «Історія франків»? Спробуйте стисло, у кількох реченнях, викласти зміст кожної частини. Чи використовував Григорій Турський при написанні книги якісь напрацювання своїх попередників? Якщо так, то кого саме? Чи був Григорій Турський очевидцем і учасником подій, які описує? Якою мовою написана «Історія франків»? Подумайте, чи достатньо висвітлена соціальна історія франків у цій праці?

При висвітленні другого питання семінарського заняття студенти окреслюють процес завоювання Галлії салічними франками. З якими труднощами зіткнулися франки? Як відбувалася їх адаптація на нових землях? Розкажіть про Хлодвіга – найвидатнішого короля з династії Меровінгів. Проаналізуйте його внутрішню та зовнішню політику. Окремо зупиніться на прийнятті християнства франками, наголосіть, що це була надзвичайно важлива подія для подальшого розвитку Франкської держави. Не забудьте уточнити, що франки прийняли християнство у його ортодоксальній формі, поясніть, негативну чи позитивну роль це відіграло у подальшому

розвитку держави франків. Не оминіть увагою і систему управління державою, що склалася за правління Хлодвіга. Якими були її особливості? Як було організовано систему судочинства та податкову систему у державі Хлодвіга? Якою була організація війська? Як перетворення, які проводив Хлодвіг, вплинули на подальший розвиток Франкської держави?

У третьому питанні проаналізуйте територіальні зміни, що відбувалися у період правління вже наступників Хлодвіга. Передовсім з'ясуйте, як було розділено державу Хлодвіга після його смерті. Які частини королівства дісталися його синам Теодоріху, Хлотару, Хільдеберту та Хлодомиру? При цьому опирайтеся на свідчення автора «Історії франків».

Якими були завоювання синів Хлодвіга?

У четвертому питанні треба з'ясувати, якими були взаємовідносини церкви та світської влади у королівстві Меровінгів. Розпочніть з висвітлення обставин, при яких відбулося прийняття франками християнства. Наголосіть, що саме хрещення Хлодвіга, яке відбулося у 498 р. у соборі м. Реймс, стало точкою відліку якісно нових стосунків між світською владою франків та духовенством. Які нові можливості отримав Хлодвіг після прийняття християнства?

Проаналізуйте два церковні собори, що відбулися на початку VI ст. за правління Хлодвіга. Якими були рішення цих соборів? Чи посилювали вони становище церкви, чи, навпаки, намагалися підпорядкувати церкву світській владі?

Тема 5. Криза римської церкви і передумови її реформування (X–XI ст.). Ключіський рух

1. Християнська церква у Західній Європі: утвердження, місіонерство, феодалізація.
2. Інституційний розвиток середньовічних монастирів у Західній Європі та їх участь в реформуванні католицької Церкви.
3. Утворення імперської церкви в Західній Європі в добу Каролінгів.
4. Ключіська реформа: причини та результати.

Рекомендована література

Джерела

1. Історія західноєвропейського середньовіччя : хрестоматія / упор. М.О. Рудь. Київ : Либідь, 2005. С. 221, 407.
2. Твори преподобного і богоносного Франциска з Асизу, серафимського отця : пер. з італ. Львів : Свічадо, 2012. 160 с.

Література

1. Гофф Ж. Середньовічна уява : есеї / пер. Ярема Кравець. Львів : Літопис, 2007. С. 90–101, 105–118, 244–289.
2. Дюбі Ж. Доба соборів: мистецтво та суспільство 980–1420 років : пер. з фр. Київ : Юніверс, 2003. С. 58–184, 218–247.
3. Зайбт Ф. Блиск і вбогість середньовіччя. Історія з початком і кінцем. Львів : УКУ, 2009. С. 89–112, 203–220.
4. Крижановська О., Крижановський О. Історія середніх віків : Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя : курс лекцій. Київ : Либідь, 2006. С. 237–282.
5. Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів : Літопис, 2007. С. 468–470.
6. Лінч Д. Середньовічна церква. Київ : Наукова думка, 1994. 230 с.

7. Стікко М. Святий Франциск з Асизу / пер. з італ. Надії Липки. Жовква : Місіонер, 2010. 330 с.

8. *Medium aevum*. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 189–195.

Методичні рекомендації

Загалом студенти на семінарському занятті мають з'ясувати, у чому полягала та як реалізовувалася релігійна, фінансово-господарська і харитативна функції Церкви як інституту у феодальній державі.

Готуючи перше питання семінарського заняття, зробіть невеличкий екскурс у попередні століття і проаналізуйте, у якому становищі перебувала християнська церква після розпаду Римської імперії та у період утворення на теренах колишньої Римської імперії варварських королівств. З'ясуйте стан християнізації германських племен на цей час. З'ясуйте, чи християнізовані германці прийняли християнство у його ортодоксальній формі, чи, можливо, у вигляді однієї з ересей? Що таке аріанство? Якими були відмінності між офіційною доктриною християнської церкви й аріанством?

Охарактеризуйте місіонерську діяльність християнської церкви. Розкажіть про насильницьку християнізацію, що відбувалася у процесі завойовницьких походів франків. Поясніть, чому Хлодвіга вважали захисником християнської церкви на Заході.

З'ясуйте, які ознаки вказують на поступову феодалізацію церкви або наділення її землею на умовах, фактично однакових зі світською владою. Простежте процес зростання церковних та монастирських землеволодінь. Розкрийте роль та значення церкви у процесі розбудови у Західній Європі феодального суспільства. До яких наслідків для Церкви як інституції призвела її феодалізація?

Після цього з'ясуйте причини, що спричинили кризові явища у духовному та церковному житті Західної Європи. Поясніть, у чому

полягала «світськість» церкви того часу. Проаналізуйте причини виникнення доктрини християнської церкви.

Готуючи друге запитання, зосередьтеся на висвітленні про-світницької діяльності учених-теологів та ченців. З'ясуйте, якими були причини вибухового розвитку інтелектуальної культури, що творилася у монастирях у X–XI ст. та посилення впливу монастирів, передусім ідеологічного. Визначте, що спричинилося до постановня ідей морального та духовного очищення церкви й оновлення церковного життя загалом. Проаналізуйте у цьому контексті діяльність тогочасних теологів, їхні проповіді на користь суворої дисципліни монастирського життя.

Розгляньте монастирські статuti та з'ясуйте, якими були функції монастирів загалом. З'ясуйте, якою була роль монахів у намаганнях Церкви зберегти обряд та чистоту ортодоксальної віри. Монастирські реформи X ст. аналізуйте, використовуючи докумен-тальні згадки: поліптики та постанови Вселенських соборів.

Проаналізуйте внесок до реформаційного руху X–XI ст. бенедиктинців та цистерціанців.

Поясніть, чому запровадження в монастирях статуту святого Бенедикта є надзвичайно важливим моментом у розвитку монас-тирського життя загалом. Окремо проаналізуйте, чому саме абатство Ключні стало осередком реформаційних змін?

Розглядаючи третє питання, проаналізуйте, яким 1) проголоше-ння Карла Великого римським імператором; 2) утворення «Священної Римської імперії» позначилися на становищі Церкви в західноєвропейському суспільстві. Продемонструйте на прикладах, яким був внесок у справу укріплення Церкви Карла Великого. Як імператор сприяв зміцненню авторитету Церкви в процесі «Ка-ролінгського Відродження». Спробуйте відповісти на запитання: з яких причин імперська церква на Заході була приречена на кризові явища у X ст. і що призвело до її перетворення на відділену від східної окрему римо-католицьку церкву.

При підготовці четвертого питання визначте причини та під-сумки Ключнійської реформи Церкви. Саме під такою назвою

увійшов в історію рух за перетворення у житті монастирів у Західній Європі у X–XI ст., адже центром цього руху стало абатство Клоні. Наголосіть, що реформа стала відповіддю на процеси у церкві, які призвели до падіння моралі у монастирському та церковному середовищі, а також була спрямована на обмеження втручання світської влади у внутрішні церковні справи. Сформулюйте основні вимоги, що їх ставили ініціатори реформи до ченців та духовенства. Якими були результати реформи?

ВІЗАНТІЯ І КРАЇНИ СХОДУ В РАННЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Тема 6. Візантія у VI–VII ст.

1. Характеристика джерел.
2. Внутрішньополітичне становище Візантії у період правління Юстиніана.
3. Зовнішня політика імперії у VI–VII ст.

Рекомендована література

Джерела

1. «Basileus. Byzantina Ukrainensis» Василевс. Українська візантиністика» – візантознавчий сайт Харківського національного університету (містить нові видання монографії, статті та основні електронні ресурси). URL: <http://keui.univer.kharkov.ua/Byzantium/index.php>

2. Джерела з «Історії середніх віків» (переважно писемні джерела до історії середньовічного Близького Сходу та Візантії). URL: <http://www.vostlit.info/>

Література

1. Балух В. Візантиністика : курс лекцій. Чернівці : Вид-во XXI ст., 2006. 606 с.

2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків : у 2-х т. : курс лекцій. Чернівці : ТОВ «Наші книги», 2010. Т. 1 : Раннє середньовіччя. 496 с., іл., карти.

3. Острогорський І. Історія Візантії / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2002. 608 с.

4. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. Львів : Априорі, 2011. С. 5–34.

5. Крижановська О., Крижанівський О. Історія Середніх віків : Вступ до історії західно-європейського Середньовіччя : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 300 с.

6. Візантійський енциклопедичний словник «Свида» (X ст.).
URL: <http://www.stoa.org/sol>

Методичні рекомендації

У першому питанні треба провести класифікацію джерел до цього періоду історії Візантії та з'ясувати, наскільки вони є цінними як історичне джерело. Назвіть основні у контексті нашої теми джерела описового характеру – твори Прокопія Кесарійського та Агафія Міринейського, охарактеризуйте їх, наголосіть, що вони містять детальні відомості щодо політичного та соціально-економічного розвитку Візантії впродовж VI–VII ст. Розкажіть, що ви знаєте про авторів цих джерел. Окремо зупиніться на ще одному цінному джерелі – праці Феофілакта Сімокатти «Історія». Які відомості, які не знайшли відображення у вищеназваних джерелах, ми знаходимо тут?

Відповідаючи на друге запитання, ілюструйте свої твердження відповідними цитатами з праць Сімокатти та Агафія Міринейського. Охарактеризуйте політичну систему, що склалася у Візантії на час правління імператора Юстиніана. З'ясуйте, якою була роль опозиції у цій системі. Що, на вашу думку, стало причиною повстання Ніка, що вибухнуло у Константинополі? Розкажіть про перебіг та наслідки цього повстання. Як ви вважаєте, чи становило воно серйозну загрозу для правління імператора Юстиніана? Визначте причини та мету адміністративної реформи, яку провів Юстиніан. Якими були її результати? Якими були заходи імператора щодо регуляції державного управління та укріплення бюрократичного державного управління? Проаналізуйте, якою була політика імператора у сфері будівництва – як цивільного, так і військового.

Охарактеризуйте також особливості торгівлі та виробництва, що склалися у тогочасній Візантії. Порівняйте візантійську економіку того часу з економікою Західної Європи. Яка з них була у кращому стані і чим це поясните? Покажіть роль візантійських міст як центрів ремесла та торгівлі, у економіці країни.

Підсумовуючи, ще раз підкресліть, що внутрішня політика., яку провадив імператор Юстиніан, була спрямована передусім на централізацію влади у державі, на зміцнення виробництва й активізацію внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Розглядаючи третє питання теми, варто пам'ятати, що зовнішня політика Юстиніана мала агресивний характер. Наприклад, на Сході вона була спрямована проти Сасаніяського Ірану, а її мета полягала у захопленні контролю над трансазійським торговим шляхом. Спробуйте з'ясувати, чому на Заході Європи Юстиніан розпочав війну проти варварських королівств? Чи можна «західну агресію» вважати боротьбою за відновлення імперської влади в межах колишньої Римської імперії. Окрему увагу варто зосередити на політиці Юстиніана в регіоні Балканського півострова. З'ясуйте особливості політики імператора стосовно етнічних регіонів країни.

Тема 7. Індія в ранньому Середньовіччі

1. Характеристика джерел до теми.
2. Матеріальне життя індійського міста і села.
3. Соціальна структура та політична організація ранньосередньовічної Індії.

Рекомендована література

Джерела

1. Історія середніх віків : практикум : навч. посіб. / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І. Кривошея. Умань, 2013. Ч. I. С. 265–317.
2. Історія середньовічного Сходу : тематична хрестоматія : навч. посіб. / за ред. В. Рубеля. Київ : Либідь, 2000. С. 468–513.

Література

1. Крижанівський О.П. Історія стародавнього Сходу. Київ, 2002. 590 с.
2. Рубель В. Історія середньовічного Сходу : курс лекцій : навч. посібник. Київ : Наукова думка, 1997. С. 365–417.
3. Рубель В. Історія середньовічного Сходу : підруч. Київ : Наукова думка, 2002. С. 492–561.

Методичні рекомендації

Готуючи перше питання, поясніть, в чому особливості джерельної бази до історії середньовічної Індії. Чому історія середньовічної Індії представлена такою невеликою кількістю письмових джерел? Наголосіть, що через відсутність власних джерел велике значення для індійської історії мають джерела іноземного походження. Охарактеризуйте найбільш значні з них. Зупиніться на праці монаха-буддиста Сюань Цзана, що має назву «Записки про країни Заходу». Наскільки, на вашу думку, це джерело є достовірним і чи потребує критичного підходу? Характеризуючи джерела, зважайте на релігійні, політичні та

етичні погляди авторів, адже будь-яку інформацію вони незмінно пропускали через призму свого світогляду.

Готуючи відповідь на друге запитання теми, встановіть, яким було господарство Індії у середньовіччі. Чи домінувала там якась одна галузь, а чи його можна вважати багатогалузевим? Проаналізуйте стан розвитку торгівлі в Індії – як зовнішньої, так і внутрішньої. Чи вони розвивалися паралельно? Згадайте про те, що в Індії існували два матеріальні уклади, які не залежали один від одного: міський та общинний сільський. Чи пов'язані між собою, на вашу думку, такі два моменти: погано розвинений внутрішній індійський ринок та існування сільського общинного укладу автономно від міського? Згадайте, що ви знаєте про побут середньовічних індійців: їжу, житло, вбрання.

Розкриваючи третє питання, яке присвячене соціальній структурі та політичній організації індійського суспільства часів раннього середньовіччя, треба детально дослідити еволюцію системи варн та каст, показати, як вона пристосовувалася до нових соціально-економічних реалій. З'ясуйте, як проявлявся зв'язок цієї системи з політичними інституціями, що існували у індійському суспільстві і чи позначався він на стабільності / нестабільності суспільного життя. Проаналізуйте також індійську сім'ю, родину як суспільний інститут, виділіть її особливості.

Окремо зупиніться на правовій системі, що утвердилася у ранньосередньовічній Індії. Покажіть взаємозв'язок цієї системи і індійської ментальності та релігії. Проаналізуйте структуру, види озброєння, принципи комплектування армії, тактику воєнних дій і т.п.

Електронне навчально-методичне видання

Леся Смуток

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Частина I

Раннє середньовіччя

(V ст. – перша половина XI ст.)

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Редактор

Ірина Невмержицька

Технічний редактор

Лужецька Ольга

Коректор

Артимко Ірина

Здано до набору 25.05.2023 р. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 1,875. Зам. 35.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140
від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 31.